

ЯК ЖИЛО ЗАКАРПАТТЯ СТО РОКІВ ТОМУ

Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hulky (1887-1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hulka (1887-1961) / Hana Opleštilova, Lukáš Babka. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna České republiky - Slovanská knihovna, 2014. – 291 s.: il., portréty.

Розглядаючи проблематику фотографій і Закарпаття, аж ніяк не можна оминати ім'я чеського письменника, журналіста та кооперативного діяча Рудольфа Гулки (1887-1961). Цей і дотепер мало-відомий діяч залишив у свої спадщині величезну кількість фотографій з території колишньої Чехословаччини, зокрема й із Підкарпатської Русі. Йдеться про фотознімки з повсякдення тодішнього Закарпаття, які Р. Гулка зробив у 1920-1928 рр.

Хто ж такий Рудольф Гулка? Народився 15 листопада 1887 р. в с. Ласенице, округ Інджіхув Градець (нині Чехія). Він відомий перш за все як перекладач і популяризатор української літератури. Менш відомим є факт, що в міжвоєнний період він певний час працював на Закарпатській Україні, яка в 1918-1939 рр. входила до складу Чехословацької республіки під офіційною назвою «Підкарпатська Русь». Закарпаття Р. Гулка вперше відвідав 1920 р. і з першого погляду закохався в наш край [2, с. 16].

Того ж 1920 р. він став головним ревізором (vrchní revident) Хліборобського кооперативного об'єднання («Zemědělská družstevní jednota») в Ужгороді. З цього часу Р. Гулка надавав «багатьом селянам матеріальну допомогу, захищав їх на судових процесах, писав скарги в урядові установи, закликав, виступаючи в народних читальнях, до освіти й боротьби з експлуататорами. Він співчував також радикальному рухові в Західній Україні, на який покладав великі надії» [2, с. 15].

У лютому 1922 р. Р. Гулка переселився на Закарпаття на довший час. Того ж року у Львові він відвідав найвизначнішого дослідника цього краю Володимира Гнатюка (1871-1926), який вже раніше постачав його творами українських письменників. Під його впливом він почався глибше цікавитися Закарпаттям і за його порадою переклав чеською мовою працю Едмунда Егана «Економічне положення руських селян в Угорщині» [5].

1924 р. на запрошення директора музею «Гуцульське мистецтво» в м. Косові Кириленка Р. Гулка побував на Гуцульщині, яка справила на нього незабутнє враження. До Праги він повернувся з великою кількістю творів гуцульського народного мистецтва (килимів, різьблених виробів, кераміки, вишиванок, писанок тощо), з яких влаштував у своїй празькій хаті приватний музей.

Від другої половини 20-х років ХХ ст. Р. Гулка був редактором кооперативного тижневика «Zemědělské družstevní listy» (раніше – «Zemědělské listy»), з літературним додатком «Přástky» («Вечор-

ниці»), в якому часто публікував оповідання українських письменників у власному перекладі та власні фотографії. Живучи в Празі, він до 1928 р. майже щороку їздив на Закарпаття. Професія журналіста дозволяла йому відвідувати також інші країни світу. Одну із своїх численних подорожей він здійснив навіть в Африку. Нерозлучним супутником усіх його подорожей був фотоапарат.

1946 р., коли виїзд із Чехословаччини за кордон був значно обмежений, а в Закарпатську Україну (приєднану до Радянського Союзу) – герметично закритий, Р. Гулка вийшов на пенсію і повністю присвятив себе перекладацькій діяльності, головним чином, з української літератури. У 40-50-х рр. він став найвизначнішим перекладачем і популяризатором української літератури в Чехії. Чеською мовою він переклав твори Івана Франка («Борислав сміється», 1951, «Рубач», «Захар Беркут», 1956 та дві книжки його оповідань, 1951); Григорія Квітки-Основ'яненка («Тут є твій скарб», 1948); Ольги Кобилянської («Земля», 1947, «В зелених горах», «У неділю рано зілля копала», 1957; збірник оповідань та нарисів, 1954); Михайла Коцюбинського («Fata morgana», 1949; «Оповідання», 1951; «Тіні забутих предків», 1954); Гната Хоткевича («Гірські акварелі», 1924); Марка Черемшини («З гуцульських гір», 1946, «Спіймали злодія», 1957); Олександра Копиленка («Зароджується місто», 1948); Олеся Гончара («Пропоросці», 1948; «Таврія», 1955). Переклав також «Лісову пісню» Лесі України, «Непоборних» Катрі Гриневич, «Люборацьких» А. Свидницького, «Юрка Крука» Петра Козланюка, а також твори Василя Стефаника, Петра Панча, Натана Рибача, Симона Скляренка, Юрія Смолича, Петра Козланюка та інших [1, с. 610].

У Празі Р. Гулка приятелював з українським мовознавцем Василем Сімовичем (1880-1944), який втаємничив його в секрети гуцульських говорів. У вільний час чеський письменник і перекладач заочно відвідував лекції та семінари з української мови і літератури в Українському вільному університеті та Високому педагогічному інституті ім. Драгоманова в Празі. Спілкувався також з іншими українськими емігрантами Праги: Володимиром Січинським, Вадимом Щербаківським, Іваном Кулецем тощо. Він також підтримував тісні стосунки з чеськими карпатознавцями: Франтішком Тіхим, Флоріаном Заплеталом, Їржі Полівкою та іншими [4, с. 35].

Найтісніші контакти він мав із Василем Касіяном (1895-1976), студентом Академії образотворчого мистецтва та Української студії пластичного мистецтва у Празі. Ця дружба між митцями тривала протягом усього їхнього життя, хоча після виїзду В. Касіяна в Радянський Союз 1927 р. обмежувалася інтенсивним листуванням. 1958 р. В. Касіян відвідав Р. Гулку в Празі, з чого вони обидва були дуже задоволені.

Рудольф Гулка весь час мріяв побувати в Україні, зокрема на близькому його серці Закарпатті та Гуцульщині, однак у 40-50-х рр. ХХ ст. ці землі для закордонних туристів були недоступні. Наприкінці 1950-х рр. Василь Касіян запрошував його до Києва (якого він ніколи в житті не бачив), однак стан здоров'я не дозволив йому скористатися цим запрошенням. Рудольф Гулка помер у Празі 8 вересня 1961 р. на 74-му році життя. 1962 р. В. Касіян разом з Н. Семенюк опублікував в Україні зворушливий некролог на смерть Р. Гулки під назвою «Пам'яті великого друга України» [3].

На початку 10-х рр. ХХІ ст. в архіві Слов'янської бібліотеки в Празі було виявлено велику фотоколекцію (близько 3500 фотографій: негативів та позитивів), яка містила понад 1000 фотознімків з колишньої Підкарпатської Русі. Ці знімки переважно професійно кольоровані та охоплюють період 1920-1928 рр. Майже нічого з цієї великої колекції донедавна не було опубліковано.

Вперше опрацюванням закарпатської фотоколекції зайнялася 2009 р. Іванна Грешлик. У 2010-2012 рр. її опрацювала працівниця Слов'янської бібліотеки Гана Оплештілова (під керівництвом директора Лукаша Бабки). По суті, вони підготували колекцію до друку окремою книжкою з додатком DVD. 2014 р. дане видання нарешті виходить під назвою «Зниклий світ Підкарпатської Русі у фотографіях Рудольфа Гулки». Основною метою видання було не тільки впорядкувати і зробити каталог творів Рудольфа Гулки, але й зберегти їх від пошкодження.

Книга містить публікації чеською та англійською мовами, а також презентує не тільки світлини Р. Гулки, але й інформацію про його життя, опрацьовану спадщину та становище Підкарпатської Русі. Вступну статтю до книги написав Едвард Касінец, завідувач слов'янобалтійського відділу міської бібліотеки Нью-Йорка (США).

У своїй вступній статті укладачка книги Гана Оплештілова пише про колекцію Р. Гулки наступне: «Рудольф Гулка пройшов територію Підкарпатської Русі скрізь-наскрізь... Він шукав пейзажі без людей, ялинові та букові ліси, гірські масиви, перевали, високі гори. Фотографував найдавніші пам'ятки – фортеці та їх розвалини. Частими мотивами його фотографій були гуцульські дерев'яні будівлі, білі та сині глиняні хати з гонтовими стріхами, екстер'єри

та інтер'єри дерев'яних церков. Цікавив його також людський елемент, головним чином селяни, яких він портретував у їх природному середовищі: дітей, що граються на подвір'ї, бабусю з внучкою, матір з дитиною тощо. Фотографував людей на праці та під час відпочинку, не оминаючи сільські гуляння та релігійні свята. Захоплювали його вишивки, кераміка, вироби з дерева, шкіри. Під час своїх подорожей зустрічався з циганами, побут яких залюбки фотографував. Значну увагу приділяв скотарству на полонинах, переванні молока в долини. Документував млини, спуск дерева з гір жолобами та його сплавлення Тисою. В містах фотографував храми, монастирі, синагоги, школи, багатолюдні площі, ярмарки. Не оминав також і пам'ятки техніки, промислові підприємства, греблі на ріках та вузькоколіїні залізниці, військові цвинтарі» [6, с. 12-13].

На жаль, лише незначну частину світлин та негативів Р. Гулки (близько 200 од.) паспортизовано самим автором-упорядником. Більшість із них Г. Оплештілова ідентифікувала на основі літератури. Допомогали їй у цьому відомі дослідники Микола Мушинка та Михайло Сирохман. Г. Оплештілова та Л. Бабка детально характеризують творчу діяльність Р. Гулки як упорядника, редактора, фотографа та перекладача, чимало уваги приділяють сторінкам його особистого життя та описові колекції фотографій. Крім того, автори описують подорожі Р. Гулки до Підкарпатської Русі, Словаччини, Моравії, Хорватії, Італії, Північної Африки. Грунтовний опис життєвого і творчого шляху Р. Гулки автори доповнюють фотографіями та копіями окремих документів. У роботі міститься ряд особистих фотографій Р. Гулки з різних періодів його життя, фото будинку родини Гулки, копії окремих перекладених ним чеською мовою книг українських письменників, фотокопія акту передачі колекції до збірки Слов'янської бібліотеки в Празі.

Книга складається з чотирьох розділів, каталогу всіх фотоматеріалів Р. Гулки, які стосуються Закарпаття (1451 од.), бібліографії, редакційних позначок та резюме.

Перший розділ «Ужгород і його околиці» містить 21 світлину. На їх прикладі читачі можуть побачити, як виглядали сто років тому ужгородські євреї та жебраки. Фотографії свідчать про те, що євреї брали активну участь у торгівлі міста. На ринку на Масариковій площі (нині площа Ш. Петєфі) вони торгували дерев'яними ложками, маслобійками, коритами, лопатами для саджання хліба в піч, кочергами, плетеними кошиками. Торгівлею займалися не лише євреї. Унікальною є світлина, на якій зображено групу жінок, що торгують домотканим полотном. Три фотобілюстрації даного розділу демонструють історію Крайового кооперативного руху в Ужгороді. Не оминув Р. Гулка своєю увагою і проблематику традиційного народного

житла та вбрання. На першій світлині розділу зображено чоловіка в довгій гуні, шийний виріз та передні пілки якої оздоблені червоною фабричною матерією. Такий декоративний елемент був характерним для гунь західної частини Закарпаття. Тип «довгої хижі», що побутував у селах долини р. Ужа, зустрічаємо і на одній із світлин Р. Гулки. На ній зображено хату на околиці Ужгорода біля взуттєвої фабрики. Завершується розділ видом Ужгорода з літака.

Другий розділ «*Західна та центральна частина Підкарпатської Русі*» (61 світлина) тематично можна розділити на такі частини: традиційне народне житло, народний одяг, дерев'яні храми, міста і села краю, цигани. Ціла низка світлин є цінним джерелом у вивченні різних варіантів забудови «довгих хиж» у селах Солі та Ужку Великоберезнянського, Доманинців та Кам'яниці Ужгородського районів, традиційних тридільних жител з околиць Перечина, бойківських курних хат із сіл Студеного та Келечина Міжгірського району.

Фотографії Р. Гулки наочно підтверджують наші дослідження традиційного народного вбрання Закарпаття. На їх прикладі чітко помітно, що одним із обов'язкових елементів повсякденного вбрання лемкинь Великоберезнянщини був чепець; у словацьких та українсько-словацьких селах Ужгородщини на початку ХХ ст. поширилася традиція носіння кількох спідниць та великої хустки, яка одягалася на шию, перехрещувалася на грудях і зав'язувалася ззаду на поясі; гуня була традиційним видом верхнього вбрання навіть на початку 20-х рр. ХХ ст.; діти до трьох-чотирьох років незалежно від статі ходили в довгих сорочках; характерними особливостями весільного вбрання було домінування білого кольору. На світлинах із зображенням людей у народному одязі можемо також простежити й окремі види традиційних занять місцевого населення, зокрема вирощування льону та конопель, прядіння ниток із кужеля. Цікавими та дуже рідкісними є ряд світлин, на яких зафіксовано традиційні місця для сушіння праного вбрання: огорожі вздовж вулиць та грядки під стріхами хат.

Полюбляв чеський фотограф знімати й екстер'єри та інтер'єри традиційних дерев'яних церков Закарпаття. У рецензованому виданні поміщені фотозображення храмів у селах Прислопі, Торуні, Майдані, Ізках Міжгірського, Ужку, Гусному Великоберезнянського, Стеблівці, Крайникові Хустського районів. На одній із світлин зафіксовано й знамениту Горянську ротонду.

Відрадним є й те, що Р. Гулка фіксував не тільки окремі деталі, а й загальні види. До таких відносимо ряд світлин із зображенням загального виду міст і сіл краю: Мукачєва, Іршави, Хуста,

Ужка, Сухого, Анталовців, Нижнього Бистрого, Королева, Луга.

Досить часто фотограф навідувався до циганських общин. Він фіксував їхні побут, житло, вбрання, заняття. Цінними для етнографа є світлини із зображенням циганських хат на початку ХХ ст., тимчасових пристанищ мандруючих циган-ковалів, циганського табору у с. Середньому Ужгородського району, іршавських циган-підлітків, які палять цигарки.

Третій розділ «*Схід Підкарпатської Русі*» – найбільший за обсягом (95 світлин). Його можна вважати своєрідною ілюстрованою енциклопедією з життя та побуту гуцулів Рахівщини. Як і в матеріалах попередніх розділів, у третьому черпаємо чимало інформації для вивчення народного вбрання та житла, церковної архітектури. Даний розділ цінний перш за все тим, що в ньому поміщено чимало фотозображень із повсякденності закарпатських гуцулів. До рідкісних світлин відносимо фіксацію церковних процесій, сплаву лісу бокорашами, спільного обіду під час толоки, освячення пасок, клепання кіс під час сінокосів, роботу водяних млинів, греблі, гуцульських бджолярів, підковування коней, різання дерев'яних колод жінками. На Гуцульщині Р. Гулці вдалося зафіксувати й розвиток народних ремесел. Цінними є світлини із зображенням писанок, дерев'яних різьблених та інкрустованих соломкою хрестів, тарілок, поліхромних гуцульських уставок, вовняних килимів («ліжників»). Світлини Р. Гулки є безцінним джерелом у вивченні дитячого вбрання гуцулів Закарпаття. На їх прикладі можемо чітко прослідкувати зміну складових дитячого вбрання в залежності від вікової градації.

Матеріали четвертого розділу «*Дальні області*» дають можливість виявити спільні та відмінні риси традиційної народної культури українців Закарпаття та народностей Словаччини, Чехії, Хорватії, Італії, Африки.

Узагальнюючи вищесказане, можемо стверджувати, що фотографії Рудольфа Гулки сьогодні є унікальним матеріалом для вивчення народної сакральної і світської архітектури, історії костюму, звичаїв, побуту Підкарпатської Русі. Збірка дає можливість повернутися до історії і культури Карпат, побачити унікальні дерев'яні церкви, дзвіниці й каплички, багато з яких не пережили двобій із часом. Разом із фотографіями чеського історика та етнографа Флоріана Заплетала, який також фотографував життя людей Підкарпатської Русі, фотоархів Рудольфа Гулки у Слов'янській бібліотеці Праги творить унікальний фонд з історії Карпатського краю.

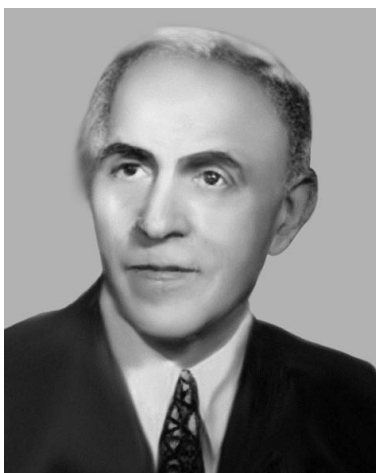

Рис. 1. Рудольф Гулка (1887-1961)

Рис. 2. Мама заспокоює дитину в польовій колисці. Село Сухий Великоберезнянського району. 1921 р.

Рис. 3. Циганська община. Початок 20-х рр. XX ст.

Рис. 4. Обідня перерва на толоці під час сінокосів. Село Ясіня Рахівського району. 1921 р.

Рис. 5. Гуцулка з дочкою на руках, деталі крою. Село Ясіня Рахівського району. 1921 р.

1. Бабота Л. Гулка Рудольф / Л. Бабота // Енциклопедія сучасної України. – Т. 6. – Київ, 2006. – С. 610.
2. Воркалець М. Рудольф Гулка і Україна: Поетичний літопис чехословацько-української дружби / М. Воркалець // Дружно вперед. – 1988. – № 4. – С. 15-17.
3. Касіян В. Пам'яті великого друга України / В. Касіян, Н. Семенюк // Жовтень. – 1962. – № 4.
4. Мушинка М. Невідома колекція художніх фотографій Рудольфа Гулки із Підкарпатської Русі 1920-1928 рр. / М. Мушинка // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту: «Ерделівські читання» (Ужгород, 13-14 травня 2013 р.) / Ред. кол.: І. І. Небесник та ін. – Ужгород: Гражда, 2013. – С. 33-42.
5. Egan E. Hospodářský stav rusínských venkovanů v Uhrách / E. Egan. – Praha, 1922.
6. Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hulky (1887-1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hulka (1887-1961) / Hana Opleštilova, Lukáš Babka. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna České republiky - Slovanská knihovna, 2014. – 291 s.

Коцан В. В. (Ужгород)